

ARCHEOLOGISCH OVERZICHT VAN DE GEMEENTE 's-HERTOGENBOSCH

In het rivierkleigebied van de Maas, dat tot voor enkele tientallen jaren tijdens de werking van de Beerse Overlaat grotendeels onder water kwam te staan, vindt men toch ook plaatselijk zandopduikingen die één of twee meter boven het rivierkleiniveau uitsteken en bij overstromingen als kleine eilandjes door water waren omringd. Deze eilandjes waren dan ideale jachtterreinen zoals een inwoner van Berghem mij eens vertelde. Immers alle lopend wild zocht bij overstromingen zijn toevlucht op dergelijke „eilandjes”.

Ook de Brabantse hertogen zullen in het centrum van het huidige 's-Hertogenbosch een dergelijk beboste hoogte als jachtterrein hebben uitgekozen. Deze eilanden in de rivierklei waren bijna alle reeds in de prehistorie, maar vooral in de Romeinse tijd bewoond. Soms zijn het kleine verhogingen waarop slechts plaats is voor één boerderij met bijgebouwen. Als voorbeeld hiervan kan dienen de nu nog bebouwde hoogte genaamd „de Empelse Hut”. Waren de zandopduikingen iets groter dan kon daarop een klein dorp ontstaan, dat desnoods met kunstmatige ophogingen kon worden uitgebreid. Deze toestand vindt men bij alle Maasdorpen terug.

Rond 's-Hertogenbosch vindt men nog dergelijke hoogten zoals Patersbosch, Sterrenbosch, Haanwijk en ook het dorp Deuteren. Kleinere hoogten zoals de Empelse Hut vindt men in de richting Vlijmen o.a. de Helftheuvel en in de richting Den Dungen, een hoogte waarop het klooster Eikendonk lag.

De hoogte waarop het centrum van de tegenwoordige stad ligt, was ook reeds in de IJzertijd en waarschijnlijk ook in de Romeinse tijd bewoond. De ligging was gunstig om er later een versterking van te maken en eveneens om tot een handelscentrum uit te groeien door de nabijheid van de Maas en de samenvloeiing van talrijke riviertjes. Hoe dit centrum zich later ontwikkelde, valt buiten het kader van dit artikel.

In archeologisch opzicht is er van 's-Hertogenbosch meer bekend dan men van een stad met eeuwenlange intensieve bewoning zou verwachten. De vondsten uit de 18e en 19e eeuw staan echter vermeld in tijdschriften die bij het grote publiek niet bekend zijn. Het lijkt me daarom nuttig alles bij elkaar te zetten, zodat men zich een beeld kan vormen van de toestand vóór de stadsontwikkeling.

Tot de oudste archeologische vondsten behoort een bewerkt stuk rendiergewei dat zuidelijk van Den Bosch (in de Aa-wijk) werd gevonden. Ook in 1958 en in de 17e eeuw werden beenderen van de eland gevonden, waarvan echter niet bekend is of ze sporen van menselijke bewerking vertoonden (Knippenberg 1960, p. 10). Fossiele beenderen van een olifant of mam-

mouth nabij Den Bosch gevonden vallen in feite buiten het kader van de archeologie (F. Verster).

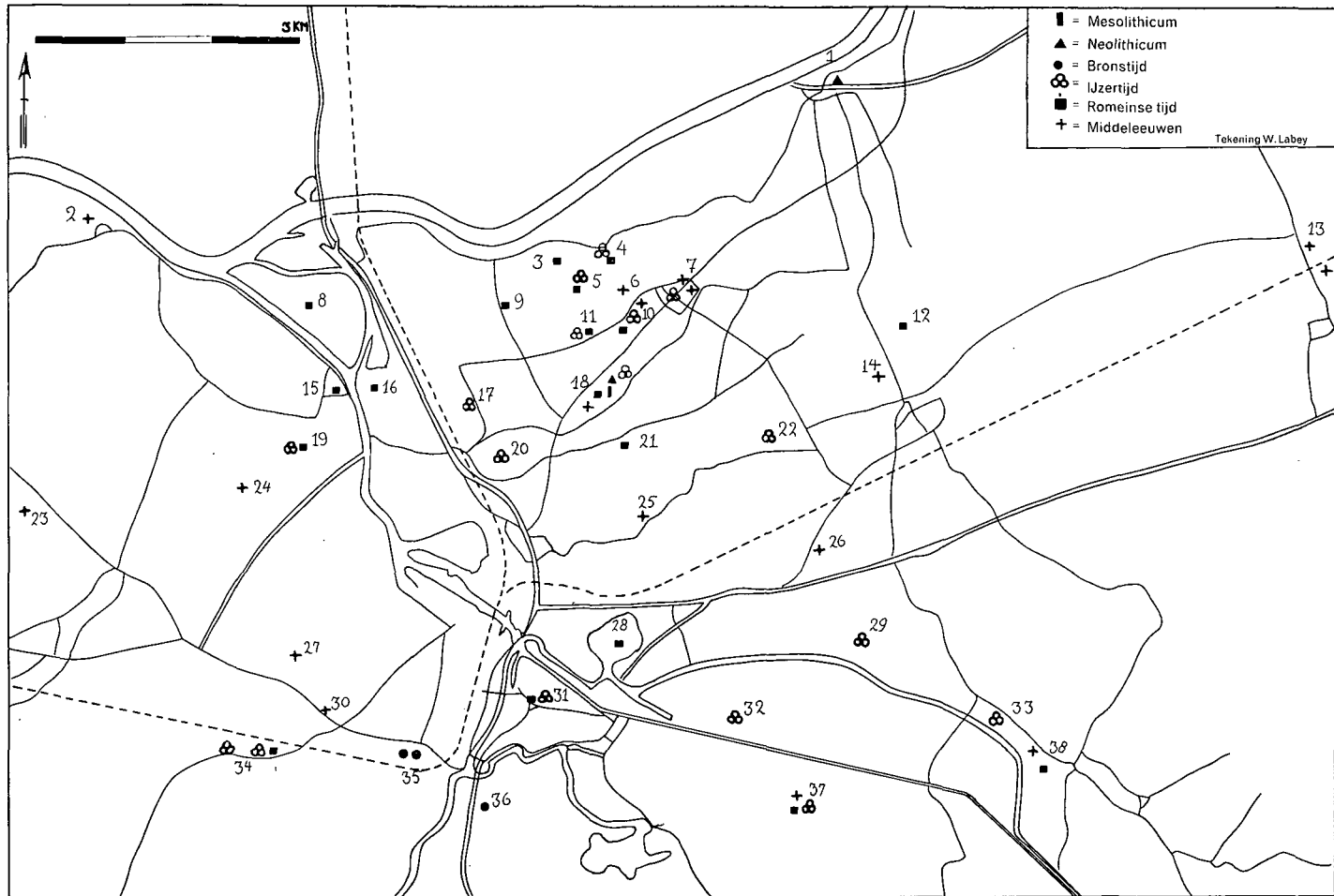
Uit het Neolithicum zijn geen vondsten bekend binnen het grondgebied der gemeente. Wel zijn vondsten bekend uit de Bronstijd. Zo werden in 1858 twee „koperen wiggen” ontdekt in een perceel hooiland in de polder „de May” buiten de St.-Janspoort (35), (Hermans 1865, p. 33). In 1956 werd in het Bossche Broek (36) een bronzen randbijl gevonden die aanvankelijk in het bezit was van architect Valk en later aan het Noordbrabants Museum werd geschonken. (Mus. no. 9487). De randbijl is een importstuk van de vroege Ierse Bronstijd (Butler, 1959, pp. 291-292).

Tussen de Maastrichterweg en de Aa werd in 1957 een bronzen speerpunt gevonden (Mus. no. 9499) die eveneens een importstuk uit Ierland is, maar dan uit het begin of het midden van de Late Bronstijd, dus tussen 900-800 v. Chr. (Butler 1961, p. 54-55).

Twee andere bronzen speerpunten (Mus. no. 8325 en 8326) zijn gevonden tijdens de opspuiting van de Muntel. Misschien is nog te achterhalen, waar het zand van deze opspuiting vandaan kwam, zodat ook de juiste vindplaats komt vast te liggen. Van dezelfde vindplaats zijn overigens meer vondsten bekend o.a. een naald en een vishaak die nog niet nauwkeurig dateerbaar zijn. (Mus. no. 8327 en 8328).

De hierboven vermelde voorwerpen zijn alle als losse vondsten aan te merken en wijzen er niet per se op, dat terplaatse ook mensen hebben gewoond. De voorwerpen kunnen verloren zijn tijdens doortocht van dit gebied.

Anders wordt dat met de vondsten uit de IJzertijd. Voor het eerst krijgen we nu zekerheid over bewoning doordat het bestaan van vaste nederzettingen en grafvelden kan worden aangetoond. Zo werden in het centrum van de stad urnscherven aangetroffen bij de sanering van „de Pijp” (31). Waarschijnlijk betreft het resten uit een nederzetting (Mus. no. 10.339) (Nieuws Bulletin KNOB 1969, p. 48). Ook langs de zuidwestrand van de Oosterplas (32) werden scherven uit de IJzertijd aangetroffen (Knippenberg 1962, p. 41), die eveneens de plaats van een nederzetting aanduiden. Ook een urnenveld heeft binnen de tegenwoordige stadsgrenzen gelegen en wel te Orthen. Pastoor C. Claassen (emeritus) te Empel is in het bezit van een urntje versierd met verticale ingegroefde lussen. Hij wees met zekerheid als vindplaats aan: Kaartblad 45A, coördinaten 148.850 x 413.975. Deze plaats ligt nog juist binnen de gemeente 's-Hertogenbosch en niet onder Empel zoals in een eerder vondstbericht staat vermeld (zie archeologisch overzicht Empel). Ook moet men deze vindplaats niet verwarren met de talrijke urnen die juist ten noorden van de gemeentegrens op „den Armen Hoogerd” onder Empel werden gevonden en niet onder Orthen, zoals in de literatuur meestal staat vermeld (zie eveneens overzicht Empel).

Overzichtskaart 's-Hertogenbosch, Engelen-Bokhoven, Rosmalen, Empel en Meerwijk

Meer bewoningssporen zijn bekend uit de Romeinse tijd. Zo werd een grote hoeveelheid Romeins aardewerk, waarbij ook terra sigillata, gevonden bij het bouwrijp maken van een terrein ongeveer 500 meter zuidelijk van de Empelse Hut (21). De sporen werden ontdekt door een groep amateurarcheologen van de heemkundige kring De Bosboom. Deze groep onder leiding van de heer A.N. van de Lee ontdekte ook in de naaste omgeving onder Empel talrijke bewoningssporen (Nieuws Bulletin KNOB, 1969, pp. 55-56). Een nederzetting uit de Romeinse tijd moet nog gelegen hebben op de plaats waar zich nu „de IJzeren Vrouw” bevindt (28). Het bestaan van deze nederzetting werd bij toeval ontdekt door de heer C. R. de Rooy. Deze vond namelijk een groot aantal scherven van Romeins aardewerk op het terrein van de Willem II-kazerne. Het opgespoten zand waarin de scherven werden aangetroffen bleek afkomstig uit „de IJzeren Vrouw” (Nieuws Bulletin KNOB, 1968, p. 54). Van deze vindplaats is ook een Romeinse munt bekend die in 1924 in de omgeving van de IJzeren Vrouw werd gevonden. Het betreft een bronzen munt van Tiberius (Knippenberg 1955, p. 42-43). Ook de IJzeren Oom leverde enige Romeinse vondsten op, namelijk drie munten (Jaarboek Munt- en Penningkunde, 1957, p. 63). Een samenvatting van vroeger gevonden muntschatten en losse munten kan men vinden bij Boersma 1963, p. 46.

Het Noordbrabants Museum bezit verder nog een aantal Romeinse voorwerpen afkomstig van de opspuiting Muntel, waarvan de werkelijke vindplaats nog niet kon worden vastgesteld.

Tenslotte het prachtige Romeinse dolium (voorraadvat), dat diep onder het wegdek vlak bij de Moriaan werd aangetroffen (31). Daar de Rijksdienst te laat werd gewaarschuwd kon niet worden vastgesteld in welke kultuurlaag de vondst was aangetroffen. In een publicatie over deze belangrijke vondst werd het vraagstuk dan ook opengelaten of het dolium hier in de Romeinse tijd was terechtgekomen dan wel later (in de Middeleeuwen) als een vondst van elders was aangevoerd. Het ontbreken van andere vondsten of aanknopingspunten maakte die twijfel gerechtvaardigd (Bloemers 1967). Toen echter bekend werd dat op enkele tientallen meters afstand (in de Pijp) scherven uit de IJzertijd waren gevonden, werd het waarschijnlijker dat de plaats in de IJzertijd bewoond was en dat dus ook in de Romeinse tijd bewoning mogelijk was (Nieuws Bulletin K.N.O.B. 1969, p. 48).

Uit de na-Romeinse tijd worden in het Noordbrabants Museum nog enige vondsten uit 's-Hertogenbosch bewaard zoals een bronzen Frankische pen (Mus. no. 8707), een gouden solidus van Dorestad (Mus. no. ⁸³²⁹8236) en Middeleeuwse aardewerkscherven van Deuteren. Uiteraard komen bij elke diepere ingraving binnen de stadsmuren ook vondsten uit de Late Middeleeuwen aan het licht.

G. BEEB

LITERATUUR

- W. H. Th. Knippenberg. Hertshoornen werktuigen. Brabants Heem 1960, p. 7-19.
- F. Verster. Bericht wegens twee elephantsbeenderen nabij Den Bosch gevonden met eenige aanmerkingen over de zelve pp. 55-84.
- C. R. Hermans. Noordbrabants Oudheden. 's-Hertogenbosch 1865.
- J. J. Butler. A Note on the Maas-Rhine Group of Irish Early Bronze Age Exports Berichten R.O.B. 1959, p. 291-292.
- J. J. Butler. A Looped Spearhead converted to a pegged Spearhead from 's-Hertogenbosch (North-Brabant). Helinium 1961, I, pp. 54-55.
- Nieuws Bulletin Kon. Oudheidk. Bond, waarin opgenomen archeologisch Nieuws.
- W. Knippenberg. Vondstmeldingen, Brabants Heem 1962, p. 41.
- G. Beex. Archeologisch overzicht van de gemeente Empel en Meerwijk (zie in dit nummer).
- W. Knippenberg. Enige Romeinse munten uit Noord-Brabant. Brabants Heem 1955, p. 42-43.
- J.S. Boersma. De Romeinse muntvondsten in de provincie Noord-Brabant. Jaarboek van Munt- en Penningkunde 50, 1963.
- J. H. F. Bloemers. Ein römisches Vorratgefäss aus 's-Hertogenbosch. Berichten R.O.B. 1967, o. 173-176.